

ЛЕКЦІЯ №1

ТЕМА: ВСТУП ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ». СУТНІСТЬ І СЕНС ПІЗНАННЯ. МІСЦЕ ПІЗНАННЯ В СИСТЕМІ РІЗНИХ СПОСОБІВ ДУХОВНОГО ОСВОЄННЯ СВІТУ

План:

1. Теорія пізнання як галузь наукового знання.
2. Пізнання як вид діяльності. Яку роль займає пізнання в структурі людської діяльності.
3. Діалектика суб'єкта і об'єкта в пізнавальній діяльності.
4. Способи духовного освоєння світу людиною та місце в них пізнання.

Метою даної лекції є ознайомлення студентів із процесом пізнання, його основними видами і принципами. Розкрити сутність понять «об'єкт» і «суб'єкт» пізнання та їх взаємодію. Показати роль пізнання у сучасному світі. Розкрити значення теорії пізнання як наукової галузі.

Основні поняття: пізнання, знання, істина, об'єкт і суб'єкт пізнання, духовна діяльність, світ, гносеологія.

1. Теорія пізнання як наукова галузь. Пізнання як вид діяльності.

Людина – це особлива істота. Проявів її особливостей дуже багато, але ми зупинимося тільки на декількох, що є важливими з точки зору пізнання.

По-перше, це наявність свідомості і мислення. Саме завдяки свідомості відбувається активне відображення дійсності. Мислення, як функція свідомості, переробляє відображені об'єкти і отримує знання про цю дійсність. Власне, якщо коротко, то це й є процес пізнання. **По-друге**, людина – це творча істота. Завдяки творчості цей процес перебуває у постійному русі і розвитку.

Отже, людство завжди прагнуло до набуття нових знань. Оволодіння таємницями буття є вираження вищих устремлінь творчої активності розуму, що є предметом гордості людства. За тисячоліття свого розвитку воно пройшло довгий і складний шлях пізнання від примітивного і обмеженого до

усе більш глибокого і всебічного проникнення у сутність оточуючого світу. На цьому шляху було відкрито велику кількість фактів, властивостей і законів природи, суспільного життя і самої людини, поступово змінювалася картина світу.

Розвиток наукового знання відбувався одночасно з розвитком виробництва, розквітом мистецтва, художньої творчості. Знання утворює складну систему, котра виступає у вигляді соціальної пам'яті, багатства її передаються від покоління до покоління, від народу до народу за допомогою механізму соціального наслідування, навчання, культури.

Теорія пізнання – це загальна теорія, яка пояснює саму природу пізнавальної діяльності людини, у якій би галузі науки, мистецтва або життєвої практики вона б не здійснювалася. Теорія пізнання розвивалася разом з філософією протягом усієї всесвітньої історії.

Теорія пізнання ще називається **гносеологією** або **епістемологією**. Ці терміни мають грецьке походження: **gnosis** – пізнання, знання; **episteme** – знання, вміння, наука. В нашій рідній мові термін «знання», рівно як і «пізнання» несе в собі два основні значення. По-перше, знання як певна даність, здобутий факт; по-друге, процес узнавання, добича знання – тобто пізнання.

Довгий час, багато тисячоліть людство займалося тим, що накопичувало знання про світ: про живу й неживу природу, про суспільство й про саму людину.

В останні десятиліття вчених все більше цікавить процес отримання знання, його приріст, накопичення, розвиток. Отже, **теорія пізнання**, як наука, досліджує і сам процес пізнання, його види, форми, методи; і способи його отримання. Для цього вона використовує досягнення різних галузей науки, таких як: **історія науки, когнітивна психологія**. Крім того, теорія пізнання повинна враховувати особистісний фактор в пізнавальній діяльності.

Теорія пізнання повинна пояснити саму можливість **знання**, його сутність, зміст поняття «**істина**» та її критерії.

На сучасному рівні **теорія пізнання** представляє собою результат узагальнення усієї історії розвитку пізнання світу. Вона досліджує **природу** людського пізнання, **форми й закономірності** переходу від поверхневого уявлення про певні речі і явища до осягнення їхньої сутності, тобто отримання істинного знання, а у зв'язку з цим **теорія пізнання** розглядає питання про шляхи досягнення **істини** та її критеріях.

Також, одним з нагальних питань **теорії пізнання** є про те, який практичний сенс має достовірне знання про світ, про саму людину та суспільство. Усі ці питання та багато інших утворюють широке коло проблематики **теорії пізнання**, яка врешті решт повинна дати головну відповідь на питання – що є **знання**?

У найзагальнішому вигляді сучасна теорія пізнання на це питання дає таку відповідь: *знання є зв'язуючий ланцюг між природою, людським духом та практичною діяльністю.* Знати у самому широкому сенсі означає володіти і уміти.

2. Яку роль займає пізнання у структурі людської діяльності?

Для того, щоб відповісти на це питання, необхідно розглянути усі види людської діяльності: *спілкування, трудова діяльність, релігійна діяльність, мистецтво тощо.*

До сьогодні не існує єдиної точки зору щодо відповіді на це питання. У цілої низки мислителів пізнання співставляється із самим життям, тобто пізнання – **це і є життя людини**, яка не мислиться поза пізнанням. Життя – це природний стан людського існування, усі його можливі прояви активності, в тому числі й **активності пізнавальної**. Думки, які породжуються в наслідок цього, складають основу знання, яке є робочим інструментом для покращення життя. **Отже, пізнання співвідноситься із самим життям людини.**

Оригінальний погляд на місце і роль пізнання у людській життєдіяльності розвивав у своєму вченні М. Бубер, німецький філософ кінця XIX – першої половини XX ст. Він говорить про подвійну сутність існування людини: світ для неї (людини) представляється як певне **Воно** (об'єктивне), або як **Я** (суб'єктивне).

Світ як **ВОНО** – це світ речей, де і сама людина розглядається як річ серед інших речей. Це, так званий, об'єктивний світ. Людина у світі **ВОНО** – **істота активна, діяльна**, її дії полягають у **пізнанні та використанні** речей. Тобто пізнання опосередковує зв'язок людини із світом. Вступаючи у відношення зі світом (природою, людьми, духовними сутностями), людина виявляється пов'язаною із світом. У цьому зв'язку відбувається зустріч **Я** – **ВОНО**. У такій зустрічі **Я** (людина) розкриває свою сутність через **пізнання і самопізнання**.

Для яскравості уявлень **про багатоманітність людської діяльності** та місця в ній **пізнання**, розглянемо ще одну позицію французького мислителя М. Фуко, яке набуло широкого розповсюдження у другій половині XX ст.

Фуко вважає, що **пізнання** є необхідним елементом раціональної поведінки людини, а смисл раціональної поведінки – це турбота про себе. Отже, Фуко вважає, раціональна поведінка людини оснований на тому, що людина завжди здійснює турботу про себе. У чому полягає ця турбота? Турбота про себе охоплює усі сторони людського буття – це й відношення до самої себе, і до інших людей, до світу речей і природних об'єктів. На думку Фуко, турбота про себе включає як необхідний елемент **пізнання** оточуючого світу і себе самого, адже тільки **знаючи** – можна себе унебезпечити, тобто зробити своє життя безпечним. В цьому є смисл турботи про себе.

Таким чином, у різних за своїм змістом філософських орієнтаціях присутнє питання про сенс і особливості пізнавальної діяльності. При цьому в залежності від того, що визнається головним у людському житті, вирішується і питання про роль і місце пізнання.

Розглядаючи місце і роль пізнання в цілісній структурі людської життєдіяльності, неможна оминати історичний аспект даного питання, тобто *коли і як з'являється пізнання в людській історії?*

На думку Гуссерля історичний шлях людини (цивілізована, культурна історія) розпочинається в 7 – 6 віках до н.е. Тоді й розпочинається пізнання як особливий вид діяльності. За К. Ясперсом, історія пізнання розпочинається із Осьової доби, яка дала початок великим культурам Китаю, Індії, Ірану, Палестини, Греції і завершила формування людини сучасного типу. Цей період приходить на 8 – 2 століття до н.е. К. Маркс пов'язує початок пізнання із такою суспільно-історичною подією як *суспільний поділ праці на фізичну працю і розумову працю*, а це стає можливим із зародженням рабовласницьких відношень. Велика кількість рабів дає змогу вивільнити частину населення від тяжкої фізичної праці і дати їм можливість займатися працею розумовою.

Таким чином, ми бачимо, *що при всіх розбіжностях позицій у розумінні смислу і ролі пізнання, вони сходяться в одному – у визнанні того, що поява і розвиток пізнання як виду людської діяльності – це складний і довготривалий процес.* У примітивних, до цивілізаційних суспільствах пізнання як самостійний вид діяльності не існувало, воно було злито з усіма проявами людської життєдіяльності – практично-пристосувальної, ритуально-обрядової, міфо-релігійної, художньо-естетичної та іншими.

Висновками до розглянутого питання можна назвати наступні:

1. Логічно першим кроком в осмисленні пізнання є вирішення питання про його місце і роль у цілісній структурі людської діяльності.
2. Огляд філософських позицій дозволив окреслити широке коло видів людської діяльності (практика, безсвідомі інстинктивні потяги, відношення, спілкування, турбота про себе тощо) по відношенню до яких і визначається специфіка пізнання.

3. Особливість пізнання полягає у тому, що це цілеспрямована розумова (мислинева) діяльність, направлена на досягнення істини. У людській історії був час, коли пізнання не вирізнялося у окрему діяльність, а також був рубіж, коли воно виокремилось у самостійну сферу.

Діалектика суб'єкту і об'єкту пізнання.

Пізнання передбачає роздвоєність світу на об'єкт і суб'єкт. Це означає, що які б питання не вирішувала людина (теоретичні або практичні, матеріальні або духовні, особисті або суспільні) вона зобов'язана рахуватися з реальністю, з існуючими об'єктивними законами і обставинами.

Суб'єктом пізнання завжди виступає людина як активна, діяльна істота (або група людей, або суспільство в цілому, усе людство), об'єктом пізнання є увесь оточуючий світ, уся об'єктивна дійсність. Вони начебто питають суб'єкта «Дай відповідь – що я є, що я таке? Пізнай мене!». Співвідношення об'єкту і суб'єкту проявляється в тому, що **об'єкт по відношенню до суб'єкту** – це не просто реальність, а в той чи іншій мірі пізнана реальність, тобто така, що стала фактом свідомості.

У сучасній гносеології (теорії пізнання) прийнято розрізняти **об'єкт і предмет** пізнання.

Під об'єктом мається на увазі реальні фрагменти буття, які підлягають дослідженню. Предмет пізнання – це конкретні аспекти об'єкту, на які спрямовано пізнавальну діяльність.

Способи духовного освоєння людиною світу

Як вже зазначалося вище, **життя** людини багатоманітне. Так само й **багатоманітна людська діяльність** в ньому. Людина живе в атмосфері духовної та матеріальної культури. Безкінечними ланцюжками вона пов'язана з ними, взаємодіє з ними. Поза цієї взаємодії життя людини не можливе. Ми взаємодіємо зі світом перш за все через ніші потреби, починаючи від фізіологічних і завершуючи самими витонченими –

духовними. Ми живемо у світі, пізнаємо його і практично перетворюємо. За усю історію свого існування людство виробляло різні способи освоєння світу – від **міфологічного, мистецького та релігійного** до **філософського та наукового**.

На ранніх етапах історії існувало буденно-практичне пізнання, поставляли елементарні знання про природу, а також про самих людей, умови їхнього життя, спілкуванні і т. д. Основою цієї форми пізнання був досвід повсякденного життя, практики людей. Отримані на ці базі знання носять хоча і міцний, але хаотичний, розрізнений характер, представляючи собою простий набір відомостей, правил і т. п.

Сфера буденного пізнання різноманітна. Вона включає в себе здоровий глузд, вірування, прикмети, первинні узагальнення наявного досвіду, що закріплюються в традиціях, переказах, повчання і т. п., інтуїтивні переконання, передчуття і пр.

Важливу роль, особливо на початковому етапі історії людства, грало **міфологічне пізнання**. Його специфіка в тому, що воно являє собою фантастичне відображення реальності, є *несвідомо-художньою переробкою природи і суспільства народною фантазією*. У рамках міфології вироблялися певні знання про природу, космос, про самих людей, їх умовах буття, формах спілкування і т. д. Останнім часом було з'ясовано (особливо у філософії структуралізму), що міфологічне мислення - це не просто нестримна гра фантазії, а своєрідне моделювання світу, що дозволяє фіксувати і передавати досвід поколінь.

Деякі сучасні дослідники вважають, що в наш час значення міфологічного пізнання аж ніяк не зменшується. Так, Фейєрабенд переконаний, що досягнення міфу незрівнянно більш значні ніж наукові: винахідники міфу, на його думку, поклали початок культурі, в той час як раціоналісти тільки змінювали її, причому не завжди в кращий бік.

Вже в рамках міфології зароджується **художньо-образна форма пізнання**, яка в надалі отримала найбільш розвинене вираження в **мистецтві**.

Хоча воно спеціально і не вирішує пізнавальні завдання, але містить в собі достатньо потужний гносеологічний потенціал. Більше того, наприклад, в герменевтиці мистецтво вважається найважливішим способом розкриття істини. Хоча, звичайно, художня діяльність несвідомих цілком до пізнання, але **пізнавальна функція мистецтва за допомогою системи художніх образів - одна з найважливіших для нього.** Художньо освоюючи дійсність у різних своїх видах (живопис, музика, театр і т. д.), задовольняючи естетичні потреби людей, мистецтво одночасно пізнає світ, а людина творить його - у тому числі і за законами краси. У структуру будь-якого твору мистецтва завжди включаються в тій чи іншій формі певні знання про різних людей і їх характерах, про тих чи інших країни та народи, їхні звичаї, побут, про їхні почуття, думках і т. д.

Одними з древніх форм пізнання, генетично пов'язаними з міфологією, є релігійне пізнання. **Особливості релігійного пізнання** визначаються тим, що воно обумовлено безпосередньою емоційною формою ставлення людей до пануючим над ними земними силами (природними і соціальними). Будучи фантастичним відображенням останніх, **релігійні уявлення містять в собі певні знання про дійсність, хоча нерідко і перекручено.** Досить мудрою і глибокою скарбницею релігійних та інших знань, накопичених людьми століттями і тисячоліттями, є, наприклад, Біблія і Коран. Однак релігія (як і міфологія) не відтворювали знання в **систематичній і, тим більше, теоретичній формі.** Вона ніколи не виконувала і не виконує функції виробництва об'єктивного знання, що носить загальний, цілісний, самоцінносний і доказовий характер.

На відміну від міфологічного і релігійного, **філософське пізнання намагалось досягнути істини.** Це підкреслює така крилата фраза Сократа «Платон мене друг, но істина дорожче». Філософи різних епох незмінно зверталися до людини, її природи, сенсу, змісту її життя, смерті і безсмертя.

Проблема Людини займає центральне місце в філософії. Століття філософи аналізували природу і можливості людського розуму, особливості

її почуттів, співвідносини біологічного і соціального в людині, а також різні прояви її духовного світу: мову, пізнання, мислення, мистецтво та ін.

З моменту виникнення філософії вчених цікавить природа: як виникли Земля, Місяць та інші планети, які причини лежать в основі їх розвитку, чи можна існуючу різноманітність речей звести до початкових першоджерел та ін. Увага філософів зосереджувалась не на випадковостях, а на загальних принципах існування і розвитку природи. Так, ще у Стародавній Греції філософ Арістотель у творі «Метафізика» підкреслював: філософія досліджує в природі «причини і початки, наука про які є мудрість». Іншими словами, але, по суті, про той же негасимий інтерес філософи до таємниць природи, пише англійський філософ Томас Гоббс. Предметом філософії або матерією, про яку трактує філософія, є будь-яке тіло, виникнення якого можемо осягти шляхом наукових понять і яке можемо у будь-якому ставленні порівнювати з іншими тілами. Не ослаблюється інтерес у представників різних філософських напрямів до питань суспільного життя людей: моральних, правових (справедливості і свободи, влади і власності), економічних проблем, проблем раціонального державного устрою.

Сучасна філософська думка осмислює шляхи дальшого пізнання світу і людини, реалізації актуальних для людства проблем: збереження земної цивілізації, поліпшення біосфери, усунення міжнаціональних конфліктів тощо.

Отже, предметом розуміння філософії є Людина, Природа, Суспільство і Бог в усіх його іпостасях і у взаємодії всіх об'єктів. Загальність, граничність, взаємозв'язок, причинність - найважливіша і визначальна риса філософського пізнання.

